

COMPLEXUL MUZEAL NAȚIONAL „MOLDOVA” IAȘI
MUZEUL DE ISTORIE A MOLDOVEI

CERCETĂRI ISTORICE
(SERIE NOUĂ)

XXXII
2013

IAȘI
2013

COMITETUL DE REDACȚIE

Lăcrămioara STRATULAT (redactor șef)

Senica ȚURCANU

Sorin IFTIMI

Tamalia-Elena MARIN

Ioan IAȚCU

Măriuca-Diana VORNICU

Loredana SOLCAN (secretar de redacție)

Traduceri realizate/revizuite

Coralia COSTAȘ

Simona POSTOLACHE

Tehnoredactare

Loredana SOLCAN

Măriuca-Diana VORNICU

Adresa redacției

Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași

Muzeul de Istorie a Moldovei

Piața Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 1

Iași, RO-700028

Telefon/Fax: 040232218383

e-mail: cercetari.istorice@yahoo.com

ISSN 1453-3960

EDITURA PALATUL CULTURII

Iași

SUMAR
SOMMAIRE – CONTENTS – INHALT

ABREVIERI – Abbreviations – Abreviations – Abkürzungen.....	6
Nicolae URSULESCU, Unele comentarii cu privire la sceptrele preistorice figurative recent publicate/ Quelques commentaires concernant les sceptres préhistoriques figuratifs récemment publiés.....	11
Vasile DIACONU, Daniela CALISTRU, Daniel-Florin SAVA, Obiecte din epoca bronzului descoperite pe Valea Siretului/ Bronzezeitliche Gegenstände aus dem Tal des Siret.....	33
Nelu ZUGRAVU, Puncte de vedere ale unui clasicist pe marginea unor opinii privitoare la religiile pre- și protoistorice/ A Classicist's Points of View on Opinions Concerning the Pre- and Protohistoric Religions.....	61
Tincuța CLOȘCĂ, Repere istoriografice privind cercetarea operei lui Ioan Hrisostom/ Historiographic Points of Reference Concerning the Research of John Chrysostom's Work.....	95
Ioan IAȚCU, The Painting of Roman Dobruja (5th-6th AD): A General View/ Pictura în Dobrogea romană (secolele V-VI p. Chr.): privire de ansamblu.....	113
Rodica POPOVICI, Carreaux de poêle à aigles bicéphales dans la Moldavie médiévale (XVe-XVIIe siècles)/ Cable cu acvile bicefale în Moldova medievală (secolele XV-XVII)	131
Alexandra-Marcela POPESCU, Hiclenia – explicații terminologice/ Treason – Terminological Explanations.....	165
Ștefan S. GOROVEI, Movileștii. Considerații finale/ The Movilești. Final Considerations	177

Dan FLOAREȘ, O tipăritură din Anvers privitoare la evenimente din domnia lui Gaspar Grațiani (1620)/ <i>An Antwerp Print Regarding some Events from Gaspar Grațiani's Reign (1620)</i>	195
Maria BERCEANU, Reformele lui Constantin Mavrocordat, început al modernizării administrative în Moldova. Un studiu de caz: Ținutul Bacău/ <i>Constantin Mavrocordat's Reforms, the Beginning of Modern Administration in Moldavia. Case Study: the County of Bacău</i>	211
Manole BRIHUNET, Edificii de cult din satele raionului Telenеști: istorie și actualitate/ <i>Des édifices du culte dans les villages du district de Telenеști: histoire et actualité</i>	249
Alina FELEA, Din istoria căsătoriilor mixte. Căsătoria cu țiganii în spațiul românesc în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea/ <i>From the History of Mixed Marriages. Marrying Gypsies within the Romanian Space during the 18th – first half of the 19th Centuries</i>	265
Liliana CONDRATICOVA, Prelucrarea artistică a metalului: candelے și cădelnițe din spațiul ortodox/ <i>Le traitement artistique du métal: des veilleuses et des encensoirs de l'espace orthodoxe</i>	279
Sorin IFTIMI, O <i>addenda</i> la portretistica lui Nicolo Livaditi (1830-1858)/ <i>An Addendum to Niccolo Livaditi's Portrait Art (1830-1858)</i>	291
Aurica ICHIM, Constituirea patrimoniului Pinacotecii din Iași în domnia lui Alexandru Ioan Cuza/ <i>Constituting the Heritage of the Art Gallery in Iasi during the Reign of Alexandru Ioan Cuza</i>	317
Ciprian-Petru POPOVICI, Ultimii ani din viață ai regelui Ferdinand al României/ <i>King Ferdinand's of Romania Last Years of Life</i>	345
Bogdan Petru NICULICĂ, Nicolai BODNARIUC, Documente inedite referitoare la colecția de antichități paleolitice a lui Ceslav Ambrojevici/ <i>Unpublished Documents Concerning Ceslav Ambrojevici's Collection of Paleolithic Antiques</i>	355

Recenzii. Note de lectură (Book Reviews)

Cornelia-Magda LAZAROVICI, Gheorghe LAZAROVICI, <i>Ruginoasa-Dealul Drăghici. Monografie arheologică</i> , Suceava, 2012 (Loredana SOLCAN)	369
Ion MAREȘ, <i>Metalurgia aramei în civilizațiile Precucuteni și Cucuteni</i> , Suceava, 2012 (Radu-Gabriel FURNICĂ)	373
Tudor SOROCEANU, <i>Die Kupfer- und Bronzedepots der frühen und mittleren Bronzezeit in Rumänien. Depozitele de obiecte din cupru și bronz din România. Epoca timpurie și mijlocie a bronzului</i> , Cluj-Napoca/Bistrița 2012 (Diana-Măriuca VORNICU)	375
Carol KACSÓ, <i>Repertoriul arheologic al județului Maramureș</i> , Baia Mare, 2011 (Bogdan Petru NICULICĂ)	378
Lăcrămioara STRATULAT, Ioan IAȚCU, <i>Arta pelerinajului. Obiecte creștine în spațiul est și sud-est carpatic (secolele IV- XVI)</i> . Catalog de expoziție, Iași, 2011 (Tamilia-Elena MARIN)	383
Igor CERETEU, <i>Cartea românească veche și modernă în fonduri din Chișinău. Catalog</i> , Iași, 2011 (Vitalie PLEȘCA)	384

HICLENIA – EXPLICAȚII TERMINOLOGICE

Alexandra-Marcela POPESCU¹

Termen folosit în cancelaria domnească a Moldovei și Țării Românești², *hiclenia* denumea cea mai mare vină pusă pe seama boierilor și semnifica necredința arătată domnului aflat în scaun³. În spațiul occidental și, de asemenea, în Transilvania⁴, se întrebuițea noțiunea de *infidelitate*⁵ sau *felonie*⁶, cu sensul de înaltă trădare a nobililor față de rege⁷. Cronicarii moldoveni cunoșteau noțiunea de *hiclenie*, dar au folosit și expresia „s-au

¹ Școala Gimnazială Bârnova, comuna Bârnova, jud. Iași.

² DRH, B. Țara Românească, vol. IV (1536-1550), întocmit în cadrul Seminarului de Paleografie Slavă condus de Damaschin Mioc, București, 1981, p. 5-6, nr. 5, 1536 februarie 14.

³ O. Sachelarie, N. Stoicescu (coord.), *Instituții feudale în Țările Române. Dicționar*, București, 1988, p. 471-475.

⁴ Înalta trădare, hiclenia, era cunoscută în Transilvania, unde se folosea limba latină, sub noțiunea de *nota infidelitatis*, care înseamnă vina de necredință (DRH, C. Transilvania, vol. XIV (1371-1375), întocmit de A. Răduțiu et alii București, 2002, p. 233, nr. 154, 1372 iulie 3; vezi și O. Sachelarie, N. Stoicescu (coord.), *op. cit.*, p. 471).

⁵ „*Fidelis* is a Latin word for a retainer who remained faithful to his lord (*fidelis* = faithful). *Infidelitatis* is the opposite to *fidelis* and means unfaithful” (Ch. Corèdon, A. Williams, *A Dictionary of Medieval Terms and Phrases*, Cambridge, 2004, p. 124).

⁶ „In feudal law, any serious violation of the relation between lord and vassal was a felony, to be punished by forfeiture of his fief; used also of treason, the gravest of crimes. Later, the word was assimilated into common law to encompass crimes against the king's peace” (*Ibidem*, p. 121).

⁷ Al.-Fl. Platon, *Vasalitatea medievală, „beneficiul” și „feudul”*, în Al.-Fl. Platon, L. Rădvan, B.-P. Maleon (coord.), *O istorie a Europei de Apus în Evul Mediu. De la Imperiul Roman târziu la marile descoperiri geografice (secolele V-XVI)*, Iași, 2010, p. 176.

ridicat asupra domnului”⁸, având aceeași semnificație, prin care se amintea și fapta săvârșită, adică îndrăzneala boierilor de a-l înlocui pe cârmuitor cu altul, după voia lor. În asemenea împrejurări, unii dintre ei își călcau jurământul de credință deus domnului aflat în scaun, încât *hiclenia* era considerată opusul dreptei și credincioasei slujbe datorate voievodului⁹. Se poate crede că un astfel de legământ nu a existat la noi, dar în câteva hrisoave se menționează că boierii primeau sate și o serie de privilegii, fiindcă au slujit domnului cu credință, ceea ce „reprezintă în alte forme, jurământul omagial”¹⁰. Într-un document din timpul lui Petru vodă Șchiopul (1578-1579) se arată explicit că Vasile Bălțatul logofăt a pierdut niște vie la Cotnari, pentru că „el n-a slujit domniei mele cu credință”¹¹. Totodată, Nestor Ureche și Isac Balica, dregători însemnați ai vremii, aminteau – într-o scrisoare către regele Poloniei, Sigismund al III-lea, din toamna anului 1611 – îndatoririle boierimii față de domnul țării: credință, supunere, o serie de „venituri”, slujbă credincioasă pe timpul dregătoriei, sfat și ajutor, potrivit obiceiului și legilor Moldovei¹². Acestea erau identice, în mare parte, cu obligațiile vasalului față de seniorul său, specifice mediului occidental¹³, dar se remarcă faptul că cea

⁸ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P. P. Panaitescu, București, 1955, p. 136. Vezi și Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron vodă încoace și Poema Polonă*, în *Opere*, vol. I, ediție critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice și glosar de P. P. Panaitescu, București, 1965, p. 135.

⁹ V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova secolele XIV-XVII*, București, 1957, p. 181.

¹⁰ P. P. Panaitescu, *Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială*, ediția a II-a, postfață, note și comentarii de Ștefan S. Gorovei și Maria Magdalena Székely, București, 1994, p. 59.

¹¹ *DIR*, A. Moldova, vol. III (veacul XVI), București, 1951, p. 94-95, nr. 121.

¹² „Iar în ce privește rugămintea noastră [...] noi voim să dăm cu credință bună și cu inimă dreaptă supunerea și ascultarea noastră credincioasă, precum înaintașii noștri, așa și noi, stăpânilor noștri, domnilor Moldovei, după judecățile, legile, și vechile obiceiuri ale acestei țări, și toate veniturile ei după vechile datini, și să slujim după cum se cuvine unor dregători credincioși stăpânului nostru [...]. Pentru aceasta vrem să ne străduim și pe dânsul să-l sfătuim și să-i dăm ajutor [...]” (I. Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVII-lea*, [vol. II], p. 73-75, nr. 31, 1611 octombrie).

¹³ Al.-Fl. Platon, *op. cit.*, p. 170-171.

mai importantă datorie a supușilor era fidelitatea. Numai că, în timpul unui complot boieresc, respectivele îndatoriri nu mai erau îndeplinite față de domn, ci față de pretendentul la scaunul domnesc. Atunci avea loc o încălcare a jurământului de credință, printr-o închinare către „domnișorul”¹⁴ abia ales.

O parte din boierime a fost învinuită de *hiclenie* după ce a săvârșit unele fapte de necredință, anume ridicarea cu arma asupra domnului, închinarea către un pretendent, pribegia¹⁵, uciderea domnului și pâra la Poartă¹⁶. Cel găsit vinovat de vreo astfel de fărădelege era numit *hiclean*. Din punct de vedere etimologic, termenul *hiclean* provine din maghiarul *hitlen*¹⁷, care înseamnă lipsit de credință, perfid, sens generalizat din noțiunea arhaică necredincios, adică păgân¹⁸. Aceste sinonime corespund limbajului bisericesc¹⁹, de unde au fost preluate și întrucâtva modificate la nivel semantic. În privința raportului domn-boierime, necredincios nu era cel care nu-și respecta credința în divinitate, ci supusul care devenea potrivit cârmuitorului, poate și fiindcă acesta din urmă era considerat „unsul lui Dumnezeu”²⁰. Așadar, doar simbolistica epocii a putut da naștere unei noțiuni evaluate din limbajul bisericesc – păgân-necredincios-*hiclean* – care a

¹⁴ Termen folosit câteodată pentru a-i desemna pe pretendenții la tronul țării (Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 206).

¹⁵ *Istoria dreptului românesc*, vol. I. responsabil de volum: Vl. Hanga, secretar științific și coord. teh.: L. P. Marcu, București, 1980, p. 437; vezi și Vl. Hanga, *Istoria dreptului românesc. Drept cutumiar*, Iași, 1993, p. 103-104.

¹⁶ Vezi numerele anterioare ale acestei reviste: Al.-M. Popescu, *Fapte de necredință săvârșite de boieri moldoveni. Pribegia*, în *CercIst*, S. N., XXX-XXXI/2011-2012, 2012, p. 55-63; Eadem, *Fapte de necredință săvârșite de boieri moldoveni. Pâra la Poartă*, în *CercIst*, S. N., XXVII-XXIX/2008-2010, 2011, p. 115-126.

¹⁷ L. Șăineanu, *Dicționar universal al limbii române*, ediția a VI-a, Craiova, 1929, p. 696.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Termenul de necredință apare în forma sa veche în texte bisericești (*Pravila Bisericească numită Cea Mică. Tipărită mai întâiu la 1640 în mănăstirea Govora*, București, 1884, p. 32 și *passim*).

²⁰ Boierul din veacul al XVII-lea considera că domniile sunt „pomăzanici a lui Dumnedzău” (Ion Neculce, *Opere. Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*. Ediție critică și studiu introductiv de G. Ștrempele, București, 1982, p. 257).

servit cu precădere mediului politic. Cert este că diecii și cronicarii au cunoscut cuvântul *hitlen* prin intermediul slavonei²¹, după care a pătruns în limba română sub forma *hiclean*, modificându-se, mai târziu, în *viclean*²². Folosit, în special, pentru a desemna boierul necredincios domnului, acest termen își găsește un corespondent, căci *hicleanul* se afla, într-o oarecare măsură, pe aceeași poziție cu *felonul* din mediul occidental medieval²³. Totuși, prin extensie, *hiclean* era considerat și cel care nu slujea cu credință boierului²⁴, călugării care își lepădau rasa²⁵, soția față de soț sau invers²⁶. Prin urmare, vicleania devenea orice rupere a unui jurământ, a unei legături de credință²⁷.

Către sfârșitul veacului al XVI-lea și începutul celui următor, *hiclenia* nu se raporta numai la trădarea boierilor față de domn și țară, ci și față de puterea suzerană. Noul concept apărut s-a numit *hainie* și provine de la cuvântul turcesc *hayn*²⁸ sau, mai rar, *hainlic*²⁹, având același sens de trădător,

²¹ ХИТЛЕНСТВО – hiclenie, trădare și ХИТЛЕНЪ – hiclean, necredincios, trădător (I. Bogdan, *Relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI*, vol. I (1413-1508), 1905, p. 395. În toate documentele de cancelarie scrise în limba slavonă, termenul *hiclean* apare sub vechea formă, cu *th*, specifică limbii maghiare (vezi colecția DRH, A. Moldova și B. Țara Românească).

²² „Grupul *th*, neobișnuit în românește a fost transformat în *cl* (viclean < magh. *hitlen*)” (Al. Graur, *Etimologii românești*, București, 1963, p. 151).

²³ R. Allen Brown, *The Origins of Modern Europe. The Medieval Heritage of Western Civilization*, New York, 1996, p. 125-127; vezi și M. Rady, *Nobility, land and service in medieval Hungary*, New York, 2000, p. 2-3.

²⁴ DIR, A. Moldova, XVII/3, București, 1954, p. 137, nr. 169.

²⁵ „Hiclean și vrăjmaș cinului călugăresc să cheamă cela ce s-au făcut călugăr și nu de tot, ce numai ce-au fost îmbrăcat hainele, și dup-acea va lepăda rasele și să va face iarăși mirean” (A. Rădulescu (coord.), *Cartea românească de învățătură*, București, 1961, p. 179).

²⁶ „Bărbatul cu fâmeaia să despart, nu numai când să va afla cum un obraz va să hiclească pre alt, ce încă și când pun pre altul să facă acesta hiclesug” (*Ibidem*, p. 118).

²⁷ O. Sachelarie, N. Stoicescu (coord.), *op. cit.*, p. 472.

²⁸ L. Șăineanu, *op. cit.*, p. 472. Vezi și Al. Ciorănescu, *Dicționar etimologic al limbii române*, București, 2002, p. 387.

²⁹ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 491.

necredincios³⁰. La început, când această noțiune nu se cunoștea în țară, diecii de cancelarie au creat expresia „s-a ridicat asupra sceptrului cinstului împărat”³¹, care datează din a doua domnie a lui Ștefan Tomșa II (1621-1623), dar se referă la evenimentele din vara anului 1612. În acele împrejurări, Isac Balica hatmanul s-a opus cu oaste domnului numit de Poartă, deci a fost, cu alte cuvinte, învinuit de *hainie*³². De asemenea, Miron Costin, amintind de trădarea lui Gașpar vodă Grațiani (1619-1620), a scris cum i-a venit mai bine: „Curundu au simțitu Gașpar-vodă că *ș-au pierdutu la turci credința* [subl. mea], deci s-au aședzatu cu gândul și mai tare cu leșii, îndemnându-i asupra turcilor”³³. Dar a folosit și noțiunea de origine osmană, când a povestit de pâra tătarilor la „împărăție” împotriva lui Vasile vodă Lupu (1634-1653) și a țării întregi, precum „că este *haină*”³⁴. Același cronicar a transmis că Mustafa, pașa de Silistra, i-a numit „*haini*”³⁵ pe boierii lui Ștefăniță vodă Lupu (1659-1661), fiindcă nu au luat măsuri contra lui Constantin vodă Șerban, care a reușit să cuprindă scaunul domnesc cu oști căzăcești³⁶. Prin urmare, sub învinuirea de *hainie* puteau să cadă domnul, țara – înțelegându-se voievodul și boierimea –, dar și boierii înșiși. Trebuie reținut faptul că aceștia din urmă nu-și puteau călca credința față de turci, fără „cap”, adică fără cârmuitorul însuși, chiar dacă Poarta a căutat să-i separe, pentru a-i pedepsi în mod direct. Însă unii domni i-au osândit asemenea hiclenilor pe boierii potrivnici Porții, fiind, de fapt, un abuz săvârșit de cârmuitori împotriva acestora. Mărturiile epocii arată că între cei doi

³⁰ L. Șăineanu, *op. cit.*, p. 472.

³¹ *DIR*, A. Moldova, XVII/5, București, 1957, p. 333, nr. 442. Aceeași expresie a fost folosită și într-un document, care amintește de faptele lui Meleștan postelnic și ale hatmanului cazac, Lobodă, ridicați împotriva lui Aron vodă (1592-1595). Numai că actul respectiv datează tot din a doua domnie a lui Ștefan Tomșa II (*Ibidem*, p. 185, nr. 255, 14 februarie 1623).

³² Al.-M. Popescu, *Câteva considerații privind învinuirea de „hiclenie” în Moldova medievală*, în *CercIst*, S. N., XXIV-XXVI/2005-2007, 2010, p. 233-246.

³³ Miron Costin, *op. cit.*, p. 38.

³⁴ „Îndată au trimis știre la împărăție pre Vasile-vodă și pre toată țara cu pâra că este haină” (*Ibidem*, p. 121).

³⁵ *Ibidem*, p. 209.

³⁶ *Ibidem*.

termeni, *biclean* și *hain*, nu exista vreo confuzie: *biclean* era boierul care își călca jurământul de credință față de domnul aflat în fruntea țării, iar *hain* era oricare se împotriva turcilor. Numai că în cancelaria domnească nu era cunoscut termenul de *hainie* în prima jumătate a veacului al XVII-lea, dar se știa deosebirea dintre trădarea voievodului și trădarea Porții de către boierime, după cum s-a văzut în cazul lui Isac Balica. Astfel, în documentele din vremea lui Alexandru vodă Iliăș (1620-1621), Costea Bucioc vornic și alții ca el nu au fost învinuiți de *hainie*. Atunci când acestuia i-a fost confiscată averea s-a menționat că a pierdut-o „pentru viclenie”, dar s-a simțit nevoia a se adăuga și „pentru că el cu Gașpar voievod s-au ridicat împotriva turcilor și au tăiat mulți turci în Iași și apoi l-au prins și a fost ucis în țeapă la Schender pașa”³⁷.

Grigore Ureche a așezat termenii de „viclenie”, „viclenit”, „viclean” sau „vicleșug”³⁸, în diferite ipostaze. Astfel, lupta de la Verbia, din 18 noiembrie 1561³⁹, în urma căreia Alexandru vodă Lăpușneanu (1552-1561) a pierdut tronul în favoarea lui Despot vodă (1561-1563), ar fi fost „războiul cu *viclenie*”⁴⁰. Boierii lui Despot vodă, „avându *viclenie* ascunsă la inima sa asupra domnului său”⁴¹, și-au călcat jurământul de credință. Totodată, oștenii săi au deschis porțile cetății, după ce Tomșa hatmanul le-a jurat „să fie ei slobozi [...] și să hălăduiască ei și de nume de *viclenie* să să curățască”⁴². Deci pe Despot vodă „l-au *viclenitu* toți boiarii și l-au părăsit toți slujtorii și țara s-au ridicat asupra lui”⁴³. Revenit în fruntea Moldovei,

³⁷ *DIR*, A. Moldova, XVII/5, p. 58, nr. 71 sau *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. I, *Acte interne (1408-1660)*, întocmit de I. Caproșu și P. Zahariuc, Iași, 1999, p. 194-195, nr. 145. Arsenie Nebojatco a pierdut averea sa „pentru hitlenie”, deși ar fi trebuit să fie învinuit de *hainie* (*DRH*, A. Moldova, XIX (1626-1628), întocmit de H. Chircă, București, 1969, p. 174, nr. 143, 1627 ianuarie 16).

³⁸ Vezi nota 7.

³⁹ C. Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova. a. 1324-1881. Vol. I (Secolele XIV-XVI)*, București, 2001, p. 651.

⁴⁰ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 162. Sublinierea unor cuvinte din citate a fost făcută de mine.

⁴¹ *Ibidem*, p. 171.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*, p. 175.

Alexandru vodă Lăpușneanu (1564-1568), „pofindu pre *viclenii* săi, pre Tomșa și pre soțiile lui” i-a dat morții, apoi și-a curățat curtea de vrăjmași, fiindcă „prepusese el că pentru *vicleșugul* lor au fost scos din domnie”⁴⁴. Prin urmare, toți acești termeni semnifică trădarea domnului aflat în scaun de către boieri, slujitori sau chiar țara întreagă⁴⁵. Numai că între boieri și vodă exista amintitul jurământ de credință, adică o legătură personală a fiecăruia dintre ei cu cârmuitorul însuși, care nu se aseamăna cu simpla închinare a celorlalți supuși. Spre exemplu, în anul 1631, marii dregători ai țării, aflând că le vine iar domn Alexandru Iliăș, s-au dus la Poartă să se plângă de nevrednicia sa⁴⁶. Neizbutind însă să-și facă dreptate s-au văzut nevoiți „a priimi pre Alexandru-vodă și au mârșu la Patrierșie și au făcut giurământuri boierii lui Alexandru-vodă, și el boierilor iarăși”⁴⁷. E drept că legământul a avut loc într-o împrejurare de excepție, dar se poate crede că, în mare parte, așa se întâmpla la fiecare început de domnie.

În cronică lui Miron Costin se regăsesc aceleași noțiuni, precum „necredință”, „vicleșug”/„hicleșug”, „viclean”/„hiclean”, „rocoșit”, dar și „hainic”, „hăinească”, „hain”⁴⁸. Astfel, Alexandru vodă Iliăș (1631-1633), cu tot jurământul de la Patriarhie, își bănuia boierii de „necredință”⁴⁹. În vremea lui Vasile vodă Lupu (1634-1653) au fost uciși trei boieri „den prepus de la domnie pentru *vicleșug*”⁵⁰, iar, mai târziu, oastea ardeleană pătrunsă în Moldova s-a temut „den vreun *hicleșug* de țară”⁵¹. Sub același cârmuitor, Ștefan, pârcălabul de Soroca, a fost pârât la domnie „de *viclean*”⁵², iar

⁴⁴ *Ibidem*, p. 178.

⁴⁵ Prin „țară” se înțelege boierimea mică și mijlocie (N. Grigoraș, *Contribuții la cunoașterea politicii domniei în Moldova față de proprietatea funciară condiționată (sec. XIV-XVII)*, în *SCȘI*, XIII, 1962, 1, p. 58; vezi și I. C. Miculescu Prăjescu, *Noi date privind înscăunarea Movileștilor. A) Maria Movilă, mama voievozilor Ieremia și Simion*, în *ArhGen*, IV (IX), 1997, 1-2, p. 160).

⁴⁶ Miron Costin, *op. cit.*, p. 76.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ Vezi nota 7.

⁴⁹ Miron Costin, *op. cit.*, p. 76-77.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 103. Sublinierea unor cuvinte din citate a fost făcută de mine.

⁵¹ *Ibidem*, p. 139.

⁵² *Ibidem*, p. 134.

Gheorghe Ștefan logofăt a fost arătat ca „adevărat *hiclean*”⁵³. Însă, pentru că a pretins tronul, acesta din urmă a intrat în categoria pretendenților, nu în cea a hiclenilor, chiar dacă s-a ridicat din mijlocul lor. Totodată, ajungând cârmuitor al Moldovei „din orânduiala lui Dumnedzău”⁵⁴, numele lui Gheorghe vodă Ștefan (1653-1658) a fost curățat în epocă de învinuirea de hiclenie. În această cronică, deși a fost scrisă peste veacuri, se regăsește și rădăcina termenului unguresc *hitlen* la cuvântul „*hitlenșugu*”⁵⁵, având tot sensul de necredință, nu cel de șiretlic sau lucru făcut fără credință. Miron Costin a folosit și termenii de „hainie”, „hăinească”, „hain”, după cum am mai precizat, dar numai în raport cu Poarta Otomană ca putere suzerană. Mai marii turcilor i-au găsit cu o asemenea vină atât pe domni⁵⁶ și pe boieri⁵⁷, cât și țara întreagă⁵⁸. Dregătorii au fost numiți *haini* în două ipostaze, când i-au atacat pe tătari, supușii turcilor și când l-au lăsat pe Constantin vodă Șerban, „*hainul împărăției*”⁵⁹, să se ridice în scaunul Moldovei. Prin urmare, orice acțiune potrivnică turcilor sau apropiaților lor era considerat fapt de necredință⁶⁰ sau act de *hainie*. Probabil că turcii se așteptau ca o mare parte dintre boieri și restul locuitorilor țării să rămână credincioși lor, chiar și în condițiile adoptării de către voievod a unei politici antiotomane. În acest izvor se remarcă sinonimia dintre termenii necredință, *hiclenie* și *hainie*. Totuși, se constată o deosebire clară între învinuirea de *hiclenie* și cea de *hainie*, în funcție de raportul existent, căci în primul caz este vorba de relațiile dintre domn și boierime, iar în al doilea caz de raporturile dintre domn/boierime/ țară și Poarta Otomană. Se poate spune că *hainia* era, de fapt, varianta externă⁶¹ și turcească a *hicleniei*, cunoscându-se fenomenul în cele mai mici amănunte.

⁵³ *Ibidem*, p. 129.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 135.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 189.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 121, 185, 193-194, 199.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 121, 209.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 121.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 199.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 38.

⁶¹ *Istoria dreptului românesc*, vol. I, p. 438.

Ion Neculce a păstrat aceeași semnificație a termenilor „hainlâc”, „hainit”, „hăinească”, „hain”. Spre exemplu, Mihai vodă Racoviță (1707-1709), trecând de partea rușilor, a fost luat de turci din țară cu „nume de *hainlâc*”⁶², fiindcă au aflat că a umblat „să să *hainească*”⁶³. Învinuit de necredință a fost și Dimitrie vodă Cantemir (1710-1711), care s-a ridicat asupra „împărăției”⁶⁴, iar despre unii dregători ai săi s-a spus că „s-au *hainit* cu domn cu tot”⁶⁵. Nicolae vodă Mavrocordat (1709-1710) „au găsit mai bine de giumătate boierii *haini* la moscali și, prinzindu-i, i-au închis”⁶⁶. Cronicarul a menționat, mai înainte, că „s-au *hainit* Petriceico-vodă, de s-au închinat la leși”⁶⁷. Tot în acea vreme, în domnia lui Dumitrașcu vodă Cantacuzino (1674-1675), vizirul a poruncit să ierneze tătarii în Moldova „ca să slăbască raeoa să nu să poată *haini* lesne”⁶⁸. Deci, spre sfârșitul veacului XVII și în cel următor, necredincioși turcilor erau, ca și până atunci, domnul, boierii sau țara întregă, când încercau, fie cu ajutorul polonilor, fie cu ajutorul rușilor, să înlătore dominația apăsătoare a acestora. Totuși, pare că s-a înregistrat și o excepție în privința folosirii termenului *hain*. Ion Neculce a scris că în timpul domniei lui Grigore al II-lea Ghica (1726-1733) „s-au *hainit* un boiar, anume Dumitrașco Racoviță hatman, fratele lui Mihai vodă. Fiind mazil la țară, au început a scrie cărți la frate-său, la Mihai-vodă”⁶⁹. Se poate crede că a fost folosit greșit cuvântul „hainit” în loc de „hiclenit”, însă hatmanul a fugit la tătarii din Bugeac, care erau răsculați împotriva Porții, căutând să-și ridice alt domn cu ajutorul lor⁷⁰. În atare situație, Dumitrașcu Racoviță a fost, de fapt, hain „împărăției”⁷¹ și hiclean domnului său. În

⁶² Ion Neculce, *op. cit.*, p. 491. Sublinierea unor cuvinte din citate a fost făcută de mine.

⁶³ *Ibidem*, p. 487.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 542.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 684.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 518; vezi și *Ibidem*, p. 383, 664, 853-854.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 234.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 237; vezi și *Ibidem*, p. 621.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 698.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 698-701.

⁷¹ Dumitrașcu Racoviță și ceilalți boieri care au fugit la tătarii răsculați sunt numiți „haini ai împărăției” (*Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1695-1754*, text

aceeași cronică se regăsesc și noțiunile de „hicleni”/„vicleni” sau „viclenesc”, dar destul de rar în comparație cu celelalte izvoare amintite. Spre exemplu, Dediul serdar și seimenii, „numai de *vicleni* ce era”⁷², au deschis poarta curții de la Domnești și l-au dat pe mâna vrăjmașilor săi pe Gheorghe vodă Duca (1678-1683), cârmuitorul țării. Același vodă, mai înainte, s-a confruntat cu un adevărat complot boieresc, când au fost scrise „cărți *hicleni*”⁷³ la orheieni și la lăpușneni să se ridice împotriva lui. Însuși Ion Neculce a rămas alături de domnul său, Dimitrie Cantemir, la vreme de mare primejdie, fiindcă „n-am vrut să mă fac al doile Iudă sau să-l *viclenesc*, să fug de la dânsul”⁷⁴. Așadar, hiclenia, deși mult mai rar pomenită, avea loc doar între boieri și domnul aflat în scaunul țării, chiar și în veacul următor.

Termenul „rocoșire”, cu variantele sale „rocoșălnic”, „rocoșit”, se regăsește în documente târzii⁷⁵, dar a fost amintit și de Miron Costin cu înțelesul de răsculat, potrivit contextului: „Vădzându împăratul nemțascu sculat Ardealul și *rocoșit* iară împotriva sa”⁷⁶. Acesta provine din verbul polonez *rokoszyć się* și are semnificația de a se răscula, a se răzvrătit, a se revolta⁷⁷. A fost întrebuițat, îndeosebi, când s-a amintit de pătrunderea nemților în țară sub Mihai vodă Racoviță (1715-1726), în anii 1716-1717, căci unii boieri au trecut atunci de partea lor. După acele evenimente, Nicolae Șoldan a fost considerat „un *rocoșălnic* și ridicător de răscoale și

grecesc însoțit de traducerea românească cu prefață, introducere, glosar și indice. Ediție îngrijită de N. Camariano și A. Camariano-Cioran, București, 1965, p. 285).

⁷² Ion Neculce, *op. cit.*, p. 281.

⁷³ *Ibidem*, p. 260. Existau și urice hiclene, după cum se arată într-un document de cancelarie: „popa Bilăi [...] cându au fost el ucinic la Niculae egumenul den mănăstirea Bistrițai, l-au învățatu Niculae egumenul și cu nești călugări de-acolea, de au ras un uric, cu nești merșteșuguri diiavolești, de l-au ras peste tot și l-au scris hiclean, de la Pătru Vodă cel Bătrân; ș-au pus într-însul hotarul mănăstirii Beserecanilor”. Acest lucru s-a aflat când călugărul „s-au fost spăriiat de moarte, dentr-o dzăcări ce au cădzut” și, de teama pedepsei divine, a mărturisit despre uricul hiclean (*DRH*, A. Moldova, XXIII (1635-1636), întocmit de L. Șimanschi *et alii*, București, 1996, p. 283, nr. 238, 1635 septembrie 15).

⁷⁴ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 539.

⁷⁵ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. IV, *Acte interne (1726-1740)*, volum întocmit de I. Caproșu, Iași, 2001, p. 485, nr. 556 (1718 martie 23).

⁷⁶ Miron Costin, *op. cit.*, p. 22.

⁷⁷ *Dicționar explicativ al limbii române*, ediția a II-a, București, 1998, p. 705.

jacăș⁷⁸, pentru că s-a închinat nemților și a prădat țara împreună cu ei. Însă tot acesta, cu alți „*vicleni boieri*” și „*rocoșelnici mazili*”⁷⁹, a robit pe turci, ridicându-se împotriva Porții și devenind, de fapt, un *hain* al sultanului. Noțiunile vechi par să nu mai corespundă vremurilor și faptelor săvârșite de boieri, dar nu au fost dați uitării nici aceștia.

În actele lui Grigore al II-lea Ghica (1735-1739) s-a arătat atitudinea locuitorilor țării în timpul războiului austro-ruso-turc din 1736-1739, când oastea rusă se afla în Moldova: „Și măcar că de la noi destulă poroncă și înștiințare au avut, atâta parte boiariască, cât și toți lăcuiitorii capitene, să nu să lunece la vrun *hain* loc [...] iară unii din mazili, precum și dintr-altă prostime, [...] cum au văzut pe moscali îndată *s-au și hainit* [subl. mele], și fără nici o pricină îndată s-au închinat la moscali; dintre carei unii, fiind și doi ficiori au lui Enăchițe vistiernic [...] nu numai c-au rădicat sabiia, asupra stăpânilor noștri, și cu podghiaz împreună cu alții au vinit asupra noastră, să ne gonească”⁸⁰. Se constată că boierii în cauză au fost învinuiți de necredință față de puterea suzerană, dar și de acțiuni potrivnice față de domn. Într-un alt document s-a precizat mai clar că „Lupul, ficiorul lui Enache, *hainindu-să* [subl. mea] de cătră puternica împărăție și de cătră noi”⁸¹, s-a dus cu rușii. Cu toate că s-a folosit același termen, totuși necredința față de turci a fost separată de cea față de domn. În a doua jumătate a veacului al XVII-lea, Vasile Gealalău, care a trecut de partea lui Constantin vodă Șerban și contra lui Ștefăniță vodă Lupu (1659-1661), a fost considerat „*viclean* împăratului și țării”⁸². Tot el a fost numit „*viclean* domniei lui Ștefan Vasilie vodă și țării”⁸³.

⁷⁸ N. Iorga, *Lupta lui Mihai Racoviță cu boierii rebeli – după un act nou*, în *RI*, VII, 1921, 1-3, p. 63.

⁷⁹ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. III, *Acte interne (1691-1725)*, volum întocmit de I. Caproșu, Iași, 2000, p. 485-486, nr. 556 (1718 martie 23).

⁸⁰ *Documente moldovenesti din secolul al XVIII-lea (1711-1750). Cărți domnești și zapise*, în colecția *Moldova în epoca feudalismului*, vol. VIII, volum întocmit de L. Svetlicinâi, D. Dragnev și E. Bociarov, Chișinău, 1998, p. 148-149, nr. 113 (1739 decembrie 14).

⁸¹ *Ibidem*, p. 163-165, nr. 128 (1741 martie 18).

⁸² *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. II, *Acte interne (1661-1690)*, volum întocmit de I. Caproșu, Iași, 2000, p. 22-23, nr. 24 (1662 mai 1).

⁸³ *Ibidem*, p. 77-78, nr. 80 (1665 aprilie 20).

De asemenea, în pravila lui Vasile Lupu se regăsește expresia „boiarin *hiclean* unui domn și *hain țărâi*”⁸⁴, observându-se aceeași diferență. Prin urmare, credința putea fi călcată atât față de domn și țară, cât și față de Poartă, dar termenii folosiți pentru o asemenea vină au fost, aproape întotdeauna, aleși cu mare grijă. În general, *hiclenia* față de țară era amintită, îndeosebi, când boierii chemau oști străine pentru a-l înlătura pe domn. Atunci când unii locuitori de seamă în frunte cu vodă al lor se alăturau creștinilor în lupta contra turcilor erau învinuiți tot de necredință. În acele împrejurări a apărut, probabil, conceptul de *hainie*.

Așadar, mai toate mărturiile vremii au păstrat noțiunile de *hiclenie* și *hainie* cu semnificația lor inițială de necredință a boierilor față de domnul aflat în fruntea țării și respectiv, călcarea credinței față de Poarta Otomană, pe întreaga perioadă medievală. De asemenea, nu a existat vreo confuzie între termenii amintiți, cunoscându-se în profunzime semnificația lor și fiind întrebuințați cu grijă. Aceasta arată că legământul dintre cârmuitor și boieri s-a menținut până la sfârșitul epocii, chiar dacă a fost suprapus de cel față de sultan.

TREASON – TERMINOLOGICAL EXPLANATIONS*

(Abstract)

Based on the evidence available in chronicles and documents of Middle-Ages' Moldavia, we have analyzed, compared and explained the significance of the terms treason and high treason. The initial meaning of the boyars' disloyalty towards the reigning prince and, respectively of infidelity towards the Ottoman Porte throughout the entire medieval period was preserved. Likewise, there was no confusion between treason and high treason, their significance was profoundly known and used carefully. This shows that the vow between the ruler and the boyars was kept until the end of the age, even if it overlapped with that towards the sultan.

⁸⁴ *Carte românească de învățătură*, p. 175.

* Rezumat tradus de Simona Postolache.